

Tacəddin QULİYEV

Tarix elmləri namizədi, dosent

AZƏRBAYCAN HƏMKARLAR İTTİFAQI KİTABXANALARI 1986-1990-CI İLLƏRDƏ

I məqalə

XX əsrin 80-ci illərinin ortalarında Sovet imperiyasının siyasi, iqtisadi və mənəvi həyatında böhranqabağı vəziyyət yaranmışdı. İstehsalın sürəti getdikcə azalır, səmərəlilik, əməyin məhsuldarlığı durmadan aşağı düşürdü. Xalqın həmişə inandığı, özünə mənəvi dəyər hesab etdiyi kommunist ideologiyasına inamı xeyli dərəcədə azalmışdı. Milli respublikalarda, o cümlədən Azərbaycanda milli özünüdərk prosesi, hüquqların tapdalanmasına, sərvətlərin talan olunmasına etiraz güclənirdi.

Sovet dövlətinin iqtisadi, siyasi və ideoloji əsasları ciddi şəkildə laxlamışdı.

Artıq ölkədə yaşayan bütün xalqlar, ayrı-ayrı respublikalar öz sərvətlərinin istismar və talan edilməsinə dözə bilmirdilər. Ölkəni hərbi gücün hesabına saxlamaq imkanları tükənmişdi.

Cəmiyyətin demək olar ki, bütün yaradıcı qüvvələri buxovlanmışdı. Sovet imperiyasını mövcud böhranqabağı vəziyyətdən xilas etmək üçün 80-ci illərin II yarısında kommunist partiyası növbəti dəfə bir sıra cəhdlər göstərdi. 1985-ci ilin martında rəqiblərinə qalib gələrək, Sov. İKP MK-nın baş katibi vəzifəsini tutan M.S.Qorbaçov imperiyamı iflasdan xilas etmək məqsədilə Sov. İKP MK-nın həmin il çağırılmış aprel plenumunda iqtisadi və sosial-mədəni tərəqqini "sürətləndirmək konsepsiyası"nı irəli sürdü. Belə bir tezis əsas götürülürdü ki, guya sovet cəmiyyətində partiya rəhbərliyini səmərəli qurmaqla elmi-texniki tərəqqini təmin etmək, istehsalatın maddi-texniki bazasını inkişaf etdirmək, istehsal münasibətlərini təkmilləşdirmək, bütün siyasi, ictimai və ideoloji təsisatlar sistemini fəallaşdırmaq, insan amilinin rolunu yüksəltmək imkanları vardır.

Tezliklə əməyin təşkili, təsərrüfat hesabını təkmilləşdirmək, iqtisadiyyatı, icarə sistemini, kooperasiyanı inkişaf etdirmək, müxtəlif mülkiyyət formalarına əsaslanan təsərrüfatlar üçün imkanlar yaratmaq haqqında qanun və qərarlar qəbul olundu. Lakin onların tətbiqi üçün mövcud şərait olmadığından bu qanun və qərarlar gözlənilən nəticəni vermədi. Ona görə ki, mövcud siyasi və sosial-iqtisadi sistem toxunulmaz qalmaqda idi, belə şəraitdə cəmiyyəti dərin böhrandan xilas etmək, dirçəlmə yoluna yönəltmək qeyri-mümkün idi.

1987-ci ildə Sov. İKP MK-nın yanvar plenumu oldu. Plenumda aşkarlığa keçmək haqqında qərar qəbul edildi. 1988-ci ildə Sov.İKP XIX konfransında "humanist, demokratik sosializm" qurmaq şüarı irəli sürüldü. Müxtəlif alternativ proqramlar uzun-uzadı müzakirə olunurdu. Bu dövrdə "yenidənqurma" siyasəti həyata keçirilirdi ki, bu da iqtisadiyyatı pozur, cəmiyyəti siyasiləşdirir, partiyanın nüfuzunu sarsıdır, imperiyamı böhrana salırdı. Bütün bunların nəticəsində hər yerdə millətçilik təzahürləri güclənirdi.

Şübhəsiz, ölkədə bu meyllərin güclənməsi imperiyamı zəiflədir və xalqlar arasında narazılıq salırdı.

Belə bir şəraitdə Azərbaycanın ciddi sarsıntılarla üzləşəcəyi barədə əvvəlcədən proqnoz vermək çətin idi. Bu illərdə hələlik respublikamızda həyat öz axarı ilə gedirdi. Mərkəzdən səsələnən "sürətlənmə", "demokratikləşmə", "aşkarlıq" və digər çağırışlar konkret olaraq respublika rəhbərliyi tərəfindən növbəti bir kampaniyanın keçirilməsi, yeni formada dövlət siyasətinin keçirilməsi kimi başa düşülürdü. Ona görə də ölkədə gedən bu proseslərə respublikada o qədər də əhəmiyyət vermirdilər. Respublikanın hakim dairələri hətta "yenidənqurmaya" müsbət münasibət bəsləyərək mövcud siyasi və sosial-iqtisadi problemlərin araşdırılmasında açıqlığa, keçmişin həqiqətlərinin üzə çıxarılmasına, kadr siyasətində yeniləşmə meyllərinə geniş meydan vermirdilər. Lakin Azərbaycanı ciddi sınaqlar gözləyirdi.

1986-1990-cı illərdə Azərbaycan xalqının başına çox faciəli bəlalər gəldi. Erməni separatçıları SSRİ rəhbərlərinin yaxından himayədarlığı ilə Azərbaycana qarşı müharibəyə başladı və torpaqlarımızın 20%-ni işğal etdilər. Bir milyondan artıq vətəndaşlarımız öz torpaqlarından didərgin və qaçqın düşdülər. Respublikamız on beş ildən artıqdır ki, müharibə şəraitində yaşayır. Bütün bunların nəticəsində Azərbaycan neçə illərdir ki, ciddi siyasi və iqtisadi böhran keçirir.

Keçid dövrünün ziddiyyətli təzadları çox qabarıq şəkildə hər sahədə özünü göstərir. Daha qəribəsi budur ki, məhz keçid dövrünün "məhsulu" olan ağır iqtisadi böhran dərinləşdikcə, səbəbini dü-nənki sosializmidə görür, acı istehzal atmacalarımızla ondan inti-qam almağa çalışırıq. Lakin bu nöqtəyi-nəzərdən keçid dövrünün böhranlı, mürəkkəb pilləsində geriye boylanıb, "sosializm" adlandırılan cəmiyyətə təkrar baxsaq, onda hər şeydən əvvəl, bütün başqa ictimai-siyasi formasiyalar kimi, həmin cəmiyyətin də çoxlu ziddiy-yyətləri aşkar görünür. İndi xüsusilə aydın görünür ki, sosializmin ən böyük qüsuru onun nəzəri, ideoloji müddəaları ilə əməli, praktik fəaliyyəti arasında kəskin ziddiyyətlər olmuşdur. Başqa sözlə, sözü ilə işi bir-birinə uyğun gəlmirdi, bir-birini tamamlamırdı. Məsələn, özünü sülh dövləti, sülh tərəfdarı kimi qələmə verən, əmin-amanlıq-dan bəhs edən bir dövlətin ordusu bir sıra ölkələrdə (Çexoslovakiya-da, Macarıstanda, Əfqanıstanda) insan qanı axıdırdı, yaxud müxtəlif dövlətlərdə kütləvi insan qırğınına səbəb olurdu. Antiinsani, antide-mokratik cəmiyyət təzadlarına yol verirdi.

Lakin bu dəhşətli həqiqətlərlə yanaşı, sosializm quruculuğu-nun çox böyük tarixi nailiyyətləri də olmuşdur. Hər şeydən əvvəl, insanın mənəvi, əxlaqi dəyərləri, bunların çox dəqiq ülgüsü və qoru-yucusu olan sosial ədalət və sosial bərabərlik kimi müsbət keyfi-yətlərə ciddi əməl olunurdu. Dərin elmi əsaslara, humanizm prinsip-lərinə əsaslanan bu bəşəri dəyərlər çox vaxt Sibir sürgünləri ilə paralel şəkildə həyata keçirilməsinə baxmayaraq, görünür, bu da sosializm cəmiyyətinin təzadlarıdır, həmin təzadlı illərdə biz bütün SSRİ miqyasında yüksək elmi-texniki tərəqqidə, maarifin və səhiy-yənin inkişafında, mədəniyyətin bir çox sahələrində misilsiz nailiy-yyətlərə və digər son dərəcə vacib ictimai məsələlərin həllində böyük uğurlar əldə etmişdik. İnsan mənəviyyəti və qəlbinin saflığı, gözəlliyi, doğruluq, xeyirxahlıq, bərabərlik, nəciblik, sədaqət kimi bəşəri əxlaqi dəyərləri adamlarda tərbiyə etmək sosializm cəmiyyə-tinin əməli olmuşdur. SSRİ-nin keçmiş ərazisində kövrək addım-larını atan sosializm bütün ziddiyyətləri ilə bərabər, xalqların mənə-vi inkişafında böyük rol oynayıb.

Bir həqiqəti heç cür danmaq olmaz ki, sosializm illərində bütün SSRİ, o cümlədən Azərbaycan elm və maarif işiğına qər-q oldu. Respublikamızın elə bir ucqar kəndi, yaşayış məntəqəsi yox idi ki, onun kitabxanası, klubu, mədəniyyət evi, məktəbi, muzeyi olmasın. İbtidai, orta məktəbləri, xüsusi ixtisas məktəbləri, ali

məktəbləri və nəhayət, bütün bunların zirvəsi olan Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası məhz Sovet dövründə yaranmışdır.

İndi çox adi görünən bu faktları ona görə sadalayırıq ki, bunlar tarixilik baxımından çox qısa müddətdə, cəmi 50-60 ilə, lakin çox çətin və əzabla başa gəlib. Bircə faktı qeyd etmək yerinə düşər ki, fəaliyyətini tədqiq etdiyimiz respublika həmkarlar ittifaqı kitabxa-naları, ümumiyyətlə, respublikamızda mövcud olan bütün kitabxana-ların 98%-i sovet hakimiyyəti illərində yaranmışdır.

Biz bu elmi işin üzərində işləyərkən, yeni faktlar toplamaq məqsədi ilə Xətai adına mərkəzi mədəniyyət və texnika sarayının baza kitabxanasında və həmkarlar ittifaqının digər kitabxanalarında, metodiki şöbəsində olduq, onların hesabatlarını nəzərdən keçirdik və təcrübəli kitabxana işçiləri ilə görüşüb kitabxanaların müasir vəziyyəti haqqında söhbətlər etdik. Əlbəttə, keçid dövrünün çətin-liklərinin kitabxanaların da qarşısında böyük problemlər yaratdığına şahidi oldum və açığını deyim çox təəssüf hissi keçirdim.

Ona görə təəssüfləndim ki, əvvəllər bu kitabxanalarda gördü-yümüz səliqə-səhmanı, işgüzarlığı, qaynar iş fəaliyyətini, gur oxucu kütləsini görmədim. Bunların əksinə, boş, soyuq oxu zalları, növbə-siz abonement şöbələrini gördüm. Kitabxanaların yeni kitablarla komplektləşdirilmədiyinin, yeni kitablardan ibarət sərgilərin olmadı-ğının, heç bir kütləvi tədbirlərin keçirilmədiyinin, şair və yazıçıların, elm və mədəniyyət xadimlərinin kitabxanalara gəlmədiyinin, xüsu-silə bir çox zavod və fabriklərin işləməməsi üzündən həmkarlar it-tifaqı kitabxanalarının fəaliyyətinin dayandığına və s. şahidi oldu-ğum üçün çox təəssüfləndim. Bəli, iqtisadi böhran, keçid dövrünün çətinlikləri, müharibə şəraitinin mövcudluğu, mənəvi əzginlik və s. kitabxanalara və onların oxucularına ciddi mənfi təsir göstərirdir.

Bir faktı da qeyd edək ki, rəsmi məlumatlara görə 1994-cü ildən bu günə qədər 326 həmkarlar ittifaqı kitabxanasından 250 kitabxa-na öz fəaliyyətini dayandıraraq və 90 kitabxana fəaliyyət göstərir. Bu bizə verilən hesabatlarda da özünü göstərir.

Eyni zamanda onu da göstərmək lazımdır ki, 1917-ci ildə həmkarlar ittifaqı sistemində bir neçə yüz nüsxə kitab fonduna malik 3 kitabxana olmuşdursa, 1990-cı ildə Azərbaycan həmkarlar ittifaqı sistemində kitabxanaların sayı artıb 326-ya, onların fondu 4 milyon nüsxəyə, bu kitabxanalardan istifadə edən oxucuların sayı isə artıb 900 min nəfərə çatmışdır.

1986-1990-cı illərdə respublika həmkarlar ittifaqı kitabxanalarının maddi-texniki bazası möhkəm idi. Hər bir kitabxananın, xüsusilə MKS-in mərkəzi kitabxanalarının bina şəraiti, mebel və digər avadanlıqla təminatı yaxşı vəziyyətdə idi. Kitabxanalara fondların komplektləşdirilməsi və digər xərclər üçün 16 mindən 20 minə qədər pul vəsaiti ayrılırdı. Hər bir mərkəzi kitabxananın və filial kitabxanalarının çoxunun qiraət salonları vardı. Kitabxanaların fondları müntəzəm yeni ədəbiyyatla komplektləşdirilirdi. Ona görə ki, əvvəlki illərdə olduğu kimi, bütün kitabxanalardan, o cümlədən Respublika Həmkarlar İttifaqı kitabxanalarından daha canlı, məqsədyönlü iş aparmaq, kitabxana işini, müaliə prosesini, bilavasitə dövrə, zamanla əlaqələndirmək tələb edilirdi. Həmkarlar ittifaqı kitabxanalarında görülən hər bir iş ölkədə gedən iqtisadi, siyasi və mənəvi məsələlərin həllinə kömək etməli idi. Bu məqsədlə həmkarlar ittifaqı kitabxanalarından, hər şeydən əvvəl öz fondlarını düzgün, planlı, profilə uyğun, oxucuların sorğu və tələblərinə cavab verən səviyyədə komplektləşdirmək, onlardan səmərəli istifadəni təşkil etmək və onu oxucuların qarşısında açmaq tələb olunurdu.

Respublikamızda əhaliyə kitabxana xidmətinin təşkili, onun keyfiyyət və səviyyəsinin yüksəldilməsi həmişə dövlətin diqqət mərkəzində olmuşdur. Ölkədə kitabxanaların ümumaçıq olmasına, kitabların xalq kütlələri arasında düzgün yayılmasına, kitabxana fondlarının təşkilinə, qorunub saxlanmasına və ondan düzgün istifadə edilməsinə mühüm diqqət verilirdi. Dövlət mədəniyyətin hərtərəfli inkişaf etdirilməsinə, ədəbiyyatın təbliğində mühüm rol oynayan kitabxana işinə, onların kitabla, dövrü mətbuatla vaxtında və müntəzəm təmin edilməsinə xüsusi diqqət yetirirdi.

Məlum olduğu kimi, Respublika Həmkarlar ittifaqı kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsi artıq 1986-cı ildə tam başa çatdırılmış, vahid kitab fondu yaradılmışdır. Mərkəzləşmə şəraitində vahid kitab fondunun formalaşması elmi və nəzəri cəhətdən həyata keçirilməyə başlanmışdır.

Ümumiyyətlə, fondun formalaşması dedikdə: kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsi, təşkili və idarə edilməsi ilə bağlı olan proseslərin və əməliyyatların məcmusu başa düşülür. Daha dəqiq desək, vahid fondun formalaşması bir sıra sahələrin kompleks qarşılıqlı istifadə edilmə proseslərinə əsaslanır. Bu prosesləri aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmaq olar: a) vahid fondun komplektləşdirilməsi; b) vahid fondun təşkili; c) vahid fondun idarə edilməsi. Qeyd etmək

lazımdır ki, istənilən kitabxanada fondun formalaşması, ilk növbədə, həmin kitabxananın yerləşdiyi ərazinin, zavod və fabrikin təsərrüfat profili, kitabxananın xidmət etdiyi əhalinin elmi-mədəni və texniki səviyyəsi və s. bu kimi obyektiv amillərlə şərtlənir və müəyyən edilir. Buna görə də respublika həmkarlar ittifaqı kitabxanalarında fondun formalaşmasını, yəni onların komplektləşdirilməsi, təşkili və idarə edilməsi məsələlərini izah etməzdən əvvəl, onu qeyd etmək lazımdır ki, bu kitabxanalar əsasən respublikamızın iri şəhərlərində - Bakıda, Sumqayıtda, Gəncədə, Mingəçevirdə, Əli Bayramlıda, Naxçıvanda və başqa bölgələrdə fəaliyyət göstərən zavod və fabriklərdə, klub və mədəniyyət saraylarının nəzdində, şəhər tipli rayon mərkəzlərində, sovxozlarda, bir sözlə, fəhlə və qulluqçuların, mütəxəssislərin iş yerlərinə yaxın ərazilərdə yaradılmışdı.

Respublikamızın ayrı-ayrı ərazilərində, müxtəlif sənaye müəssisələrində olan həmkarlar ittifaqının 326 kitabxanası 8 MKS-də birləşdirilmişdir. Bunlardan İ.M. Qubkin adına Respublika Həmkarlar İttifaqının Baza kitabxanasını, Xətai adına mədəniyyət və texnika sarayının ittifaqlararası mərkəzi kitabxanasını, İliç adına mədəniyyət və texnika sarayının ittifaqlararası mərkəzi kitabxanasını, Dəmiryol işçiləri həmkarlar ittifaqı klubunun zavodlararası mərkəzi kitabxanasını, Xəzər dənizçiləri mədəniyyət sarayının ittifaqlararası mərkəzi kitabxanasını, Sumqayıt Respublika Sənaye Təşkilatının mərkəzi kitabxanasını, Gəncə alimlər evinin mərkəzi kitabxanasını göstərmək olar. Bu kitabxanalar əsasən neft və kimya sənayesi işçilərinə, əlbəttə, öz ərazilərində yerləşən sənaye müəssisələrində çalışan fəhlələrə, mühəndis-texnik işçilərinə, konstruktorlara, səhiyyə-tibb işçilərinə, neftçilərə, sovxoz fəhlələrinə, tələbə və müəllimlərə və s. xidmət edirdilər.

Respublika Həmkarlar İttifaqı kitabxanalarının fondlarının komplektləşdirilməsi müəyyən məqsədə doğru istiqamətləndirilmiş prosesdir. Komplektləşdirmənin mahiyyəti fəhlə və qulluqçuların, mühəndislərin, digər mütəxəssislərin peşələrinə, ixtisaslarına, çalışdıqları sahənin profiline, mənəvi tərbiyəsinə cavab verən, onların cəmiyyətin sosial, əmin-amanlıq, quruculuğu işində, adamların rifah halının daha yaxşı olmasına, elm, texnika yeniliklərinin və dünyanın qabaqcıl, mütərəqqi iş təcrübələrinin öz oxucularına müntəzəm çatdırılmasına yaxından kömək edən ədəbiyyatın üzə çıxarılmasından və həmin ədəbiyyatın seçilməsindən ibarətdir. Kitabxananın mədəni-mənəvi tərbiyə işinin məzmunu və təsiri fondun həcmindən və

ilk növbədə onun tərkibinin keyfiyyətli, məzmunlu olmasından çox asılıdır. Düzgün seçilmiş kitab fondu oxucuların bütün sorğularının daha dolğun və hərtərəfli ödənilməsinə təmin edir, kitabxanadan istifadə edən fəhlə və mütəxəssis oxucuların sayca artmasına kömək edir, onların sorğularının tam ödənilməsinə imkan verir, kitabın əhali arasında normal dövriyyəsinə və səmərəli istifadəsinə təmin edir.

Komplektləşdirmənin mərkəzləşdirilməsi vahid kitab fondunun formalaşması üçün imkan yaradır və başlıca prinsipdir. Həmkarlar ittifaqı kitabxanalarının qarşısında duran vəzifələrə uyğun olaraq mərkəzi kitabxanaların və onların struktur bölmələrinin vahid plan əsasında komplektləşdirilməsi mərkəzləşdirilmiş komplektləşdirmənin əsasını təşkil edir.

Mərkəzləşdirmənin əsas məqsədlərindən biri də vahid fondun yaradılması, onun sistemli olaraq komplektləşdirilməsidir ki, bu fondlar müxtəlif oxucu tələblərini ödəyə bilsin. Həmin məsələ yalnız bütün kitabxana işçilərinin birgə rəyi və sistemin bütün bölmələrinin əlaqədar səyi nəticəsində müsbət həll olunur.

I.M.Qubkin adına Baza Kitabxanasının 11, Xətai adına mədəniyyət və texnika sarayı ittifaqlararası mərkəzləşdirilmiş kitabxana sisteminin 12, İliç adına mədəniyyət və texnika sarayı ittifaqlararası MKS-in 12 və başqalarının da hər birinin 10-12 filialı var idi. Bu MKS-nin vahid fondu bütün sistem üçün əsas fond sayılır.

Bu MKS-in vahid fondlarının təşkilinin əsasını mərkəzləşdirilmiş komplektləşdirmə təşkil edir. Belə komplektləşdirmənin bir çox üstünlükləri vardır ki, bunlar da aşağıdakılardan ibarətdir:

- o, xidmət etdiyi ərazinin oxucu tərkibini öyrənir ki, bu da onların sorğusundan asılı olaraq komplektləşdirmənin miqdar artımını və istiqamətini dəyişməyə imkan verir;

- komplektləşdirmə zamanı az soruşulan ədəbiyyatın miqdarını azaltmaq, çox tələb olunan ədəbiyyatın nüsxələrini artırmaq olar;

- fondu az olan kitabxanaların fondlarını sistem üzrə komplektləşdirmək mümkün olur;

- komplektləşdirmə üçün ayrılmış pul vəsaitinin səmərəli xərclənməsi əsas fondun oxucular tərəfindən daha geniş istifadə edilməsinə şərait yaradır.

Mərkəzləşdirmə şəraitində vahid fondun formalaşdırılması əsas və zəruri vəzifədən-vahid fondun komplektləşdirilməsindən başlanır. Vahid fond kitabların, dövrü nəşrlərin, texniki ədəbiyyatın, xüsusi növlərin, audiovizual materialların məcmusu olub vahid kom-

plektləşdirmə planı əsasında məqsədəuyğun şəkildə təşkil edilən sistemdir. Bu fondun mərkəzləşdirilmiş sistemin bölmələri eyni dərəcədə istifadə edir ki, bu da həmkarlar ittifaqı kitabxanalarının qarşısında duran siyasi, iqtisadi və elmi vəzifələrlə sıx əlaqələndirilir.

Vahid fond üçün komplektləşdirilən ədəbiyyat, hər şeydən əvvəl, oxucuların səmərəli istifadə etməsinə, kitabxanacılara optimal işləməyə imkan yaratmalıdır. Bu vəzifələrin həlli vahid fondun təşkili prosesində-vahid fondun uçotu, fondun texniki cəhətdən işlənməsi, onun düzülməsində və mühafizə edilməsi proseslərində reallaşdırılır. "Bu sistemin düzgün fəaliyyət göstərməsi üçün onu idarə etmək, yəni nizamlamaq, onun həcmi və təşkilini tənzimləmək lazımdır. Fondun idarə edilməsi onun vəziyyəti haqqında informasiyanın yığılması və işlənməsinə əsaslanır. Gələcəkdə, fondun formalaşdırılması və onun yerinə yetirilməsi haqqında qərarın qəbul edilməsi ilə başa çatdırılır."

Vahid fondun formalaşdırılmasının əsas məqsədi onun vəzifələrinə və oxucu məqsədinə daha dolğun cavab verməkdir. Lakin fondun formalaşdırılmasına təkcə kitabxananın yerinə yetirdiyi vəzifə və oxucu marağı mövqeyindən yanaşılması düzgün deyildir.

Zəhmətkeşlərin elmi və mədəni səviyyəsinin yüksəlməsi məsələlərinə dövlət həmişə qayğı göstərmiş, oxucu marağının tam və hərtərəfli öyrənilməsində, vahid fondun seçilməsində, sistemləşdirilməsində və təbliğ edilməsində, uçotun düzgün aparılmasında çatışmazlıqların aradan qaldırılmasını bir vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur. Fondun təşkili və formalaşdırılması arasında olan uyğunluq bir tərəfdən oxucuların maraqlarını, digər tərəfdən kitabxanaların konkret vəzifələrini, oxucuların tərkibini, onların sorğularının, maraqlarının öyrənilməsi metodlarını dərinlən bilməyi tələb edir.

Görkəmli rus kitabxanası-bibliografı A.A.Pokrovski yazmışdır: "Fondu komplektləşdirərkən oxucuların rəngarəng maraqlarını da nəzərə almaq lazımdır. Sorğulardan boyun qaçırmaq kitabxananın nüfuzunu süni şüurətdə məhdudlaşdırmaq deməkdir. Sorğulara kor-koranə tabe olmaq isə kitabxananın keyfiyyət təsirinin aşağı salınması, kitabxananın mədəni inqilabın qurucusuna çevrilməməsi deməkdir".

Bütün bunları vahid fondun formalaşmasına da aid etmək olar. Özlərinin qarşısına kitabxana fondunun vəzifələrinə və oxucu tələbatına uyğun gəlməsi məqsədi qoyan həmkarlar ittifaqı

kitabxanalarının əməkdaşları fondu bütünlüklə oxucular qarşısında açmağa, oxucu tələbatını genişləndirməyə səy edirlər.

Respublika həmkarlar ittifaqı kitabxana fondlarının inkişaf etdirilməsində və zənginləşdirilməsində bəhs etdiyimiz dövrdə qəbul edilmiş hökumətin və dövlətin, Azərbaycan Həmkarlar İttifaqı Mərkəzi Şurasının və Rəyasət heyətinin qəbul etdiyi qərarların və sərəncamların böyük rolu olmuşdur. Bu qərarlarda kitabxana fondlarının inkişafında əldə edilmiş müvəffəqiyyətlər yüksək qiymətləndirilməklə yanaşı mövcud nöqsanlar və onların aradan qaldırılması yolları da göstərilirdi.

Respublika Həmkarlar İttifaqı kitabxana fondlarını formalaşdırmaqda əsas məqsəd respublikamızın bütün kitabxanalarının fondlarından bərabər səviyyədə istifadə edilməsinə şərait yaratmaqdır. Bu vəzifənin reallaşdırılmasının başlıca məqsədi və istiqaməti özündə qiymətli dünya ədəbiyyatı incilərini əks etdirən, respublikanın bütün oxucularının istifadə edə biləcəyi vahid kitabxana fondunun yaradılmasıdır.

Respublika həmkarlar ittifaqı kitabxanalarının mərkəzləşdirilməsindən (1976-1981) sonra MKS-in vahid fondu yaradılmışdır. Həmin fondun tərkib hissəsini MKS-ə daxil olan mərkəzi və filial kitabxanalarının fondları təşkil edir.

Respublika Həmkarlar İttifaqlarının MKS-də bütün kitabxanaların fondları ilə müqayisədə vahid fondun vəzifələri və funksiyaları daha geniş və mürəkkəbdir. O, yerləşdiyi ərazinin bütün əhalisinin, xüsusilə, fəhlələrin, qulluqçuların, mühəndis-texnik işçilərinin, bir sözlə, xalq təsərrüfatının bütün sahələrinin peşə adamlarının və digər oxucu qruplarının marağının formalaşmasını təmin edir, ümumtəhsil, texniki-peşə və professional oxucu sorğularını tam təmin etməyə çalışır. Hər bir sistemin vahid fondu keyfiyyətə yeni təzahür formasıdır. Bəhs etdiyimiz dövrdə vahid fond elə komplektləşdirilir və təşkil edilirdi ki, kitabxanadan istifadə edən bütün oxucular həm mərkəzi kitabxanadan və həm də onun struktur bölmələrindən məqsədyönlü şəkildə istifadə edə bilirdilər.

Respublika Həmkarlar İttifaqı kitabxanalarında fondun formalaşdırılmasına fərdi yanaşılır, bu işə əhalinin, xüsusilə, fəhlə və qulluqçuların müxtəlif sorğularını ödəməklə yanaşı, müəyyən oxucu qrupu üçün maraqsız və az soruşulan ədəbiyyatı bir yerdə - mərkəzi kitabxanada tapmağa imkan yaradır. Belə ədəbiyyat MKS-in kitabxanaya saxlayıcı şöbəsində saxlanılır. Onların arasında mütəxəssislər tərə-

findən çox nadir hallarda tələb olunan elm və istehsalata dair ədəbiyyat, keçən illərə aid dövrü mətbuat, filiallara lazım olan, lakin az miqdarda alınmış ədəbiyyat olur.

Filialların fondları-həmkarlar ittifaqı sisteminə daxil olan ayrı-ayrı kitabxanaların fondlarıdır ki, bunların da əsas məqsədi oxucuların ümumi, mədəni və istehsalat sorğularını ödəməkdir. Bu kitabxanaların öz fondları ilə yanaşı xidmət etdiyi ərazinin, zavod və fabriklərin və s. müəssisələrin profilinə uyğun oxucuların sorğularını ödəmək üçün mərkəzi kitabxananın fondundan və həmçinin kitabxanalararası abonement (KAA) vasitəsilə başqa kitabxanaların fondlarından istifadə edirlər. Məsələn, İ.M.Qubkin adına Baza Kitabxanasında, Xətai adına mədəniyyət və texnika sarayının ittifaqlararası mərkəzi kitabxanasında, S.Orconikidze (indiki S.Bünyadzadə) adına mədəniyyət və texnika sarayının ittifaqlararası MKS-nin mərkəzi kitabxanasında, Xəzər dənizçiləri mədəniyyət və texnika sarayının zavodlararası MKS-in Mərkəzi kitabxanasında və başqalarında bu iş təcrübəsindən daha geniş istifadə edirlər. Belə ki, mərkəzləşdirilmiş kitabxana sistemlərinə (MKS) daxil olan filial kitabxanaları öz oxucularına lazım olan ədəbiyyatı, bu mərkəzi kitabxanalardan müntəzəm kitabxanalararası abonement (KAA) vasitəsilə alıb oxucuların sorğularını ödəyirdilər. Hər bir filial-kitabxananın fondu bütün elm sahələri üzrə ədəbiyyatla komplektləşdirilirdi. Biblioqrafik materialların və soraq-məlumat vəsaitlərinin tam komplektləşdirilməsinə xüsusi diqqət verilirdi.

Respublika Həmkarlar İttifaqı filial-kitabxanaları öz oxucularına fondlarında olan bütün ədəbiyyat haqqında məlumat verir, onların sorğularını öz fondunun və başqa kitabxanaların fondlarının vasitəsilə ödəməyə çalışırdılar. Aydın məsələdir ki, kitab fondu düzgün komplektləşdirilmədikdə, kitabxanalar oxucuların tələbatını lazımcə ödəyə bilmir və çox zaman ehtiyac olunan kitablara "yoxdur" cavabı verməyə məcbur olur, bununla bərabər, bir çox nəşrlər rəflərdə yatıb qalır, onlardan istifadə olunmur. Bunun nəticəsində də fondun dövrüyyə səviyyəsi aşağı düşür, kitabxana üçün sənədlərin alınmasına ayrılmış dövlət vəsaiti qeyri-məhsuldar xərclənir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bəhs etdiyimiz dövrdə bütün kitabxanaların, o cümlədən həmkarlar ittifaqı kitabxana fondlarının komplektləşdirilməsində hələ də bir sıra ciddi nöqsanlara yol verilir, kitabxanalara çox zaman pərakəndə ticarət şəbəkəsində yatıb qalan və kitabxanaların profilinə, oxucuların tələblərinə cavab verməyən

ədəbiyyat göndərilirdi. Kitabxanaların müxtəlif idarələrə məxsus olması, onların fondlarının əlaqəli şəkildə komplektləşdirilməsinə, kitabdan daha geniş və daha səmərəli istifadə edilməsinə mane olurdu. Məhz buna görə də bəhs etdiyimiz dövrdə kitabxanaların ideya-tərbiyə məqsədlərinə və oxucuların tələbatına uyğun olaraq ədəbiyyatın seçilməsi işini təkmilləşdirmək və keyfiyyətə yaxşılaşdırmaq hər bir kitabxananın və kitabxana işçisinin ən mühüm vəzifəsi hesab edilirdi.

Respublika həmkarlar ittifaqı sistemində olan kitabxanaların fondunun yeddidə bir hissəsini partiya, dövlət xadimlərinin əsərləri, rəsmi sənədləri, ictimai-siyasi mövzuda olan kitablar, kitabçalar və jurnallar, fəlsəfə, din, mədəniyyət, incəsənət və başqa ictimai elmlər üzrə ədəbiyyat təşkil edir.

Təbiətşünaslığa, texnikaya, xüsusilə neftə, kimyaya, neftin emalına və s. sahələrə aid, tibb və təbabətə aid, elmi-texniki tərəqqiyə, istehsalata xidmət edən, kütləvi peşələr üçün nəzərdə tutulan ədəbiyyatla müntəzəm komplektləşdirilir. Həmkarlar ittifaqı kitabxanalarında bədii ədəbiyyata və ədəbiyyatşünaslığa aid əsərlərin komplektləşdirilməsinə də xüsusi fikir verilir.

Bu da ondan irəli gəlir ki, həmkarlar ittifaqlarının MKS-nin və onun filiallarının çoxsaylı oxucuları arasında fəhlələr, mühəndis-texnik işçiləri, konstruktorlar və s. mütəxəssislər, ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbələri, texniki-peşə məktəblərinin şagirdləri və müəllimləri və s. daha çox yer tutur. Bu da bədii əsərlərin komplektləşdirmə optimallığını irəli sürürdü. Başqa kitabxanalar kimi, respublika həmkarlar ittifaqı kitabxanaları da istehsalatın inkişafında, elm və texnika yeniliklərinin mütəxəssislərə çatdırılmasında, qabaqcıl iş təcrübələrinin yayılmasında, insanın formalaşmasında və s. mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Bu baxımdan fikrimizi sübut etmək üçün bəzi faktları göstərmək yerinə düşərdi. Məsələn, 1986-cı ildə respublika həmkarlar ittifaqı sistemində 290 kitabxana vardısa və onlardan 1-i baza, 6-sı MKS-nin mərkəzi kitabxanaları, 4-ü sahələrarası, 2-si sahəvidirsə, həmkarlar ittifaqının cəmi kitabxanalarının 155-i filial-kitabxana idisə, 135-i isə MKS-ə daxil olmamışdır. Sistemə daxil olan cəmi kitabxanalardan 109-u kənd yerlərində fəaliyyət göstərirdi.

Həmkarlar ittifaqı sistemində stasionar kitabxanalardan başqa 812 kitab-xana məntəqəsi və 55 briqada abonementləri vasitəsi ilə oxuculara xidmət göstərildirsə, 1990-cı ildə həmkarlar ittifaqı

sistemində olan 8 MKS-nə daxil olan 155 filial-kitabxana azalıb 134-ə enmiş və mərkəzləşdirməyə daxil olmayan kitabxanaların sayı isə artıb 192-yə çatmışdır. Kitabxana məntəqələri isə azalıb 439-a, briqada abonementləri isə azalıb 28-ə enmişdir.

1986-cı ildə cəmi kitabxanaların fondunda 3.824.224 nüsxə müxtəlif sənəd vardısa, 1990-cı ildə kitabxanaların fondunda 3.827.751 nüsxə sənəd toplanmışdı.

1986-cı ildə cəmi bütün kitabxanalara 176866 nüsxə yeni ədəbiyyat daxil olmuşdursa, 1990-cı ildə isə 42542 nüsxə yeni ədəbiyyat daxil olmuşdur. Bu rəqəmlərdən görünür ki, 1990-cı ildə kitabxanaların sayı azalmasa da, 1985-ci ildən başlayaraq "yenidən-qurma" adı altında SSRİ-də, o cümlədən Azərbaycanda gedən ictimai-siyasi proseslər, sonra isə Qarabağ müharibəsinin başlanması kitabxanaların inkişafında, onların komplektləşdirilməsində və sairə təchizat işlərində geriləməyə, böhrana geniş yol açıldı. Ona görə də kitabxanalar öz fondlarına lazımi qədər yeni ədəbiyyat ala bilmirdi.

Bəhs etdiyimiz dövrdə fondun həcmi və tərkibi də dəyişmişdir. Belə ki, 1986-cı il yanvarın 1-nə həmkarlar ittifaqının 290 kitabxanasının fondunda olan 3.800.306 nüsxə ədəbiyyatdan başqa 1986-cı ilin sonuna qədər kitabxanalara 176.816 nüsxə yeni ədəbiyyat daxil edilmiş və 152.948 nüsxə ədəbiyyat xaric edilmişdir. 1987-ci ilin yanvarın 1-də kitabxanalarda 3.824.224 nüsxə ədəbiyyat qalmışdır. Bu ədəbiyyatın 762.399 nüsxəsi ictimai-siyasi, 378.582 nüsxəsi texniki və kənd təsərrüfatı, 2.014.341 nüsxəsi bədii, 268.668 nüsxəsi uşaq, 400.234 nüsxəsi isə digər elm sahələrinə aid ədəbiyyatdırsa, 1990-cı ildə 326 kitabxananın fondunda 3.827.751 nüsxə ədəbiyyat olmuşdur.

Çox təəssüflər olsun ki, 90-cı ilin statistik hesabatı tam doldurulmadığı və bir çox bölmələr boş qaldığı üçün fondun tərkibi haqqında geniş məlumat vermək mümkün olmadı. Respublika Həmkarlar İttifaqı kitabxanalarından 1986-cı ildə 361.573 nəfər oxucuya 10.308.763 nüsxə kitab verilmişdirsə, 1990-cı ildə 336.741 nəfər oxucuya 5.623.373 nüsxə kitab verilişi olmuşdur.

1. *Azərbaycan tarixi: XI siniflər üçün dərslik.*-B., 2002.-347 s.
2. *Xətai adına Respublika mədəniyyət sarayı kitabxanasının 1990-cı il hesabatı.*-S.3.
3. *İ.M.Qubkin adına Respublika Baza kitabxanasının 1986-1990-cı il hesabatları.*
4. *Столяров Ю.Н.Библиотечные фонды: Учебник.*-М.:Книга, 1991.-С.97.
5. *İ.M.Qubkin adına Respublika Həmkarlar İttifaqı Baza kitabxanasının arxivi: "Mərkəzləşdirməyə dair materiallar" qovluğu. 1974-1980-ci illər.*-S.14.
6. *Централизованная библиотечная система:Пособия по организации и методике работы. Под.ред.Ю.З.Зотовом и В.В.Серова.*-М.:Книга, 1976.-С.41-42.
7. *Kitabxanaşünaslıq.*-B.: *Azərnəşr*, 1982.-S.159.
8. *Столяров Ю.Н. Библиотечные фонды: Учебник.*-М., 1991.-С.28.
9. *Yenə orada*, S.91.
10. *İ.M.Qubkin adına Respublika Həmkarlar İttifaqı Baza kitabxanasının 1987-ci il hesabatı.*- s.12.
11. *Yenə orada*, 1986-cı ilin statistik hesabatı.
12. *Yenə orada*, 1986-1990-cı illərin statistik hesabatları.
- 13-19. *Yenə orada.*

Таджеддин Кулиев

ПРОФСОЮЗНЫЕ БИБЛИОТЕКИ АЗЕРБАЙДЖАНА В 1986-1990 ГОДЫ

Резюме

Статья посвящена деятельности республиканских профсоюзных библиотек в 1986-1990 г. В статье рассмотрены вопросы организации и управления фондами профсоюзных библиотек, об их широкой пропаганде, об укреплении их материально-технической базы в указанные годы, об организации в профсоюзных библиотеках культурно-массовых мероприятий.

Особое внимание уделено проблемам методической работы, о системе каталогов, о формах работы для привлечения в библиотеки новых абонентов. В статье приводится достаточное количество фактов, указывающих на развитие библиотечной сети, росте фондов и пр.